

O BESEDIŠČU KNJIŽNE SLOVENŠČINE

Že štiri sto let se bogati slovar slovenskega knjižnega jezika. Osnova mu je seveda besedišče ljudskega govora, ki so ga slišali prvi pisatelji Primož Trubar, Jurij Dalmatin in Sebastijan Krelj iz ust preprostega kmečkega človeka.

Glavni vir slovarja knjižne slovenščine je bila ljudska govornica; iz tega vira črpamo tudi še danes. Naši prvi pisatelji so zajemali iz dolenjščine, Krelj tudi že iz notranjščine. Poznejši pisatelji so segli po besednem bogastvu drugih ljudskih govorov. Danes bogatimo knjižno slovenščino z besedami vseh slovenskih narečij. Ker so narečja živi organizmi, ki ustvarjajo vedno nove izraze, je ljudska govornica neizčrpen vir.

Besedno bogastvo vseh slovenskih govorov je last skupnega knjižnega jezika. Za mnogo predmetov in pojmov imamo zato v knjižnem jeziku po dve in tudi po več besed. »Čednost« na primer govore na zahodu, »krepost« na vzhodu, »poklicati« na zahodu, »pozvati« na vzhodu. Knjižni jezik je sprejel oboje in je zato bogatejši, kot so posamezni ljudski govori.

Besedno bogastvo ljudske govornice seveda ni moglo ustreči vsem potrebam knjižnega jezika. Zato množimo slovar knjižne slovenščine že od nekdaj tudi iz drugih virov. Besede si izposojamo iz drugih jezikov, slovanskih in neslovanskih; sprejemamo tako imenovane kulturne izraze, pogosto pa ustvarjamo za nove predmete in pojme umetne besede.

Besedišče, ki ga rabimo v našem knjižnem jeziku, sestavljajo torej: 1. ljudske besede, 2. izposojenke, in sicer a) iz slovanskih, b) iz neslovanskih jezikov, 3. mednarodni kulturni izrazi, 4. umetne besede.

Seveda tudi ljudske besede niso vse slovenskega ali slovanskega izvora. Med njimi so iz sosednjih jezikov že zgodaj izposojeni izrazi, ki so dobili že čisto slovensko obliko in nam zvone docela domače. Le v jezikovnih stvareh dobro poučeni vedo, da so take besede kot n. pr. barva, hiša, hleb, izba, škoda, post germanskega, besede kot denar, hlače, goljuf romanskega, izrazi kot čížem, klobuk celo turškega izvora. Takih besed ima dovolj vsak jezik. Take tujke nas ne motijo, sprejeli smo jih tudi v knjižni jezik.

Ljudski jezik pa je v poznejšem času sprejel marsikatero besedo, ki se ji takoj vidi, da je tujka, ker še nima pravega slovenskega lica. Naš prvi pisatelj Primož Trubar se v prizadevanju, da bi bil ljudstvu razumljiv, takih besed ni izogibal in jih je tudi pisal. Poznejši pisatelji pa so take tujke odklanjali, jih nadomeščali z izposojenkami iz drugih slovanskih jezikov ali pa ustvarjali nove izraze zdaj bolj, zdaj manj ustrezno pravilom slovenskega besedotvorja. Tako so knjižno slovenščino dodobra očistili. V tem pogledu smo bili Slovenci strožji puristi kot drugi Slovani. Najbolj smo se bali nemških besed, ker so nas Nemci narodnostno ogrožali. Za izposojenke iz drugih jezikov nismo bili in tudi danes nismo tako občutljivi.

Pod vplivom knjige, časopisov, radia sprejemajo ljudski govori besede tudi iz knjižnega jezika, a le počasi. Umetne in izposojene besede, s katerimi je knjižni jezik nadomestil tujke iz novejšega časa, prehajajo v ljudsko govorico le polagoma. Preprost človek jih sicer povečini razume, a jih v svojem govoru ne rabi, razen kadar hoče posnemati šolane ljudi. Take so na primer besede za razne obrti, za orodje ipd. Izrazi, kot so žnidar, šuštar, bognar, mašina, v narečjih še vedno krepko žive, le prav počasi jih izpodrivajo knjižni izrazi.

Knjižni jezik je enoten za vse Slovence. A medtem ko sta mu pisava in izreka dovolj natančno določeni, tega o njegovem slovarju ne moremo trditi. Pisavo in izreko knjižne slovenščine je določil Slovenski pravopis iz leta 1950. Res prinaša slovar tega priročnika precej velik izbor v knjižnem jeziku rabljenih besed in daje z zvezdico ali križcem napotke, katerih besed v slovarju bi se morali izogibati, sicer pa se vzdržuje sodbe o jezikovni vrednosti v slovar sprejetih besed. V navodilu za uporabo izrečno pripominja:

Če je beseda sprejeta v SP, še ni nič rečeno o njeni jezikovni vrednosti (ali je beseda domača, izposojena, tuja, potrebna, nepotrebna, ljudska, papirnata ipd.). V nekaterih primerih spačenosti ali nepotrebности so besede zaznamovane s križcem, kar pomeni, da za knjižno rabo beseda ni dovoljena, ali pa z zvezdico, kar pomeni, da se ji v skrbnem jeziku izogibljimo. Ta bi bil v tem presojanju ostrejši, ta milejši, a življenje jezika gre svojo pot in se za take sodbe ne meni.

V zgodovini knjižne slovenščine so se nekajkrat skušale uveljaviti neljudske razvojne smeri. Segali smo pogosto preko mere in po nepotrebem po besedah drugih slovanskih jezikov, si izposojali predvsem pri Hrvatih in Srbih, a tudi pri Čehih in Rusih. Pozneje smo mnogo takih besed izločili, veliko pa jih je ostalo in se še danes rabijo, čeprav so tista prizadevanja, ki so skušala dati razvoju našega knjižnega jezika neljudsko smer, premagana.

Po nepotrebem smo si izposojali tudi iz neslovanskih jezikov. Nemških besed smo se sicer izogibali, glede izposojenk iz drugih neslovanskih jezikov pa smo bili širokosrčnejši in podoba je, da smo še danes. To velja zlasti za časnikarski, pisarniški in poslovni jezik.

Kadar govorimo o umetnostnem, znanstvenem, časnikarskem, pisarniškem in podobnih jezikovnih odtenkih, seveda ne mislimo, da veljajo zanje posebna jezikovna pravila. Za vse take odtenke morajo veljati pravila knjižne slovenščine. Zato govorimo rajši na primer namesto o pravnem jeziku o pravni terminologiji ipd. S tem pa že poudarjamo, da gre v takih primerih predvsem za vprašanje slovarja.

Izrazi *časnikarski*, *pisarniški*, *poslovni jezik* pa imajo včasih še drugačen pomenski odtenek, kadar namreč mislimo na take odklone od pravil knjižnega jezika, ki si jih zaradi površnosti, lagodnosti ali neznanja dovoljujejo časnikarji, pisarniški in poslovni ljudje. Odklone od pravil knjižnega jezika dovoljujemo le pogovornemu jeziku.

Če morajo torej veljati pravila knjižnega jezika kot kulturnega narečja, ki povezuje vse Slovence v kulturno enoto, za vse pišoče ljudi, za besedne umetnike prav tako kot za časnikarje, enako za ljudi po pisarnah kot za pisce znanstvenih razprav, pa moramo glede splošnega

besedišča, ne oziraje se na posebne strokovne izraze, dopuščati nekatere razlike v slovarju med različnimi odtenki knjižnega jezika. Laže na primer trpimo tujko v znanstveni razpravi kot v leposlovnem delu. Neljudski izraz iz ust preprostega človeka v kmečki povesti zveni nenaravno in neumetniško.

Nesmiselno bi bilo dajati pisatelju stroga navodila, katere besede sme rabiti, katerih se mora izogibati. Knjižni jezik ustvarjajo in bogatijo pišočiči ljudje. S splošno rabo postajajo besede last skupnega knjižnega jezika. Zgodovina knjižne slovenščine in slovenske književnosti in tudi današnja lepa knjiga pa vendarle dajejo dragocene napotke, katerim besedam mora dajati prednost pisatelj, ki hoče pisati res živ jezik.

Predvsem moramo poudariti tole v zgodovini naše književnosti izpričano dejstvo. Vsi naši najboljši pesniki in pisatelji so dajali prednost ljudskim besedam in ljudskemu načinu izražanja. Njim gre zasluga, da naš knjižni jezik ni zvođenel, da je ostal slovenski kljub ponovnim poskusom, da bi mu dali drugačno razvojno smer, neljudsko in zato zgrešeno. Svoja intimna čustva so naši veliki pesniki izpovedovali z ljudskim izrazom, ker so le v njem našli tisti čustveni pomen besede, ki so ga potrebovali za svojo izpoved. Tako so delali tudi naši pisatelji. Celotaki pripovedniki, ki so bili pod vplivom ilirizma in so sami uvajali v knjižno slovenščino srbsko-hrvatske besede, so, kadar so risali realno slovensko življenje, pisali ljudski jezik. Za to je dober primer Josip Jurčič. Ko je živel nekaj časa med Hrvati, je tako vzljubil njih jezik, da je jel uvajati v knjižno slovenščino množico srbsko-hrvatskih besed. Ko pa je doma segel za svoje leposlovnno delo po snoveh iz slovenskega življenja, je jel zopet pisati ljudski jezik.

Kljub temu se je od srede prejšnjega stoletja dalje udomačilo v knjižni slovenščini zelo mnogo izposojenk iz drugih slovanskih jezikov. Nisem ne poklican ne voljan preganjati iz slovarja knjižne slovenščine slovanske izposojenke; tudi te so po svoje obogatile knjižni jezik, čeprav je marsikatera prišla v naš slovar po prizadevanju, ki ga danes obsojamo in bi prenekatero lahko brez škode opustili. Besede žive svoje življenje, to velja tudi za izposojenke. Nekaterim je usojeno kratko, drugim dolgo življenje. Marsikatera slovanska izposojenka je živela v knjigi ali časopisu le kratko dobo, ta ali ona le v delih posameznega pisatelja. Zopet druge so se udomačile, prešle v pogovorni jezik izobražencev, morda tudi v ljudski govor. Boj proti udomačenim tujkam bi bil brezuspešen.

Proti nečemu pa se moramo boriti — proti neznanju ljudskega jezika. Naši pišočiči ljudje niso segali po tujih besedah le zaradi kulturnopolitičnih prizadevanj, temveč tudi zaradi pomanjkljivega znanja ljudskega jezika. To velja za marsikoga še danes. Premalo se zavedamo, kako dragocena zakladnica je slovar ljudskih govorov, ki ga tudi Pletersnik še ni izčrpal. Pustiti, da gre razvoj knjižnega jezika mimo ljudskega govora, bi bilo toliko kot izpodrezati mu korenine. Knjižni jezik je sicer umetna tvorba, ne sme pa biti izumetničen, temveč poplemeniten ljudski jezik. Le-ta mu je osnova, zato se mora razvijati skladno z njo, da ne zvođeni, postane papirnat in kot umeten jezik manj vreden.

Kadar govorimo o slovarju, se moramo zavedati, da slovar ni jezikovno področje, ki bi ga mogli obravnavati docela ločeno od drugih

slovnčnih oddelkov, da je nasprotno slovar tesno povezan z oblikoslovjem, skladnjo, sploh z vsem načinom izražanja. S tujimi besedami se vtihotapljuje v knjižni jezik tudi tuje besedne zveze, pogosto pa nastajajo take nenaravne konstrukcije, ki ne ustrezajo ne tujim vzorcem ne pravilom knjižne slovenščine.

Naši največji pesniki in pisatelji so pisali ljudske besede, tujke so v knjižno slovenščino uvajali časnikarji. Tudi današnje književnike sili realistično upodabljanje življenja, da skušajo svoj jezik približati ljudskemu govoru.

Izbor besed določajo pisatelju potrebe umetnostne narave. Postavljati tu pravila bi bilo nesmiselno, neživljenjsko. Tudi bi se po takih pravilih nihče ne ravnal. Pisatelj bo rabil zdaj le besede iz ljudskega jezika, zdaj bo segel po izrazih, ki so tuji ljudski govornici, a so se že krepko zasedli v knjižnem jeziku. Kjer bodo terjali umetnostni razlogi, mu bo prišel prav tudi pogovorni jezik.

Zapiski

SEMINAR ZA SVETOVNO KNJIŽEVNOST IN GLASBO?

Menda naslednje ne bo zvenelo kot pravljica — saj se kaj podobnega utegne zgoditi tudi dandanes: nekoč, a že po drugi vojski, so imeli dijaki neke gimnazije izven obveznega šolskega dela še literarni krožek z lastnim glasilom in literarnimi večeri, celo gostovali so z njimi, imeli kiparski in risarski krožek z vsakoletno razstavo, poleg mladinskega pevskega zbora s turnejami po Sloveniji še kvartet solistov in celo orkester, dalje igralsko družino s kvalitetnimi nastopi, recitacijski krožek, ki je prejel prvo mestno nagrado, in končno *seminar* s predavanji višješolcev iz *svetovne književnosti in glasbe*, vse to skoraj hkrati in v razdobju nekaj let. Skratka, cela »*academia operosorum*«! Umetnosti in znanosti!

Od kod je izšla spodbuda za tolikšno in tako široko umetniško zanimanje, ali iz vrst pedagogov ali mladine same, je končno vseeno, glavno je, da je bilo dovolj navdušenih mladih ljudi, nekaj voljnih vodnikov in stvari so tekle. Ne dolgo, vendar toliko let, dokler so bili oboji na mestu. To so bile prvovrstne vaje za samostojno nastopanje v življenju. In res, prvi uspehi so se že pokazali čez nekaj let: nekaj sodelujočih je v mladostnem, morda še polzavednem zanimanju že našlo svoje življenjsko delovno področje.

Kakšne prednosti ima tako seminarско delo pred obveznim šolskim? S predavanji iz čtiva v obvezni šolski uri, ki so jo kasneje še odpravili, so bile slabe izkušnje: večinoma so bili to izdelki študentov z univerze ali prepisi izdelkov prejšnjih letnikov. Včasih kandidat svojega čtiva še prebral ni. Tako delo ni koristilo njemu niti razredu ni nudilo dosti več. Pač prisiljeno, kar pa se na področju vzgoje tako rado maščuje! Če pa dijak prostovoljno kaj izbere in se sam javi — vsi tako niso za vse! — ne dela za oceno, ampak iz lastnega zanimanja, in to rodi uspeh! To pot so izbrali na tisti srednji šoli.

Predavanje o Shakespearu ni bilo suho branje nabranih podatkov, z njim so se prepletale in ga po iztočnicah poživljale recitacije sonetov v originalu in značilnih mest iz odrskih del, n. pr. Hamletovega samogovora, Antonijevega nagrobnega govora, stvari, ki so jih dijaki že sami videli na odru in jih sedaj slišali v jeziku, ki so se ga učili v razredu. Tudi jezikovni pouk tujega jezika je s tem pridobil!